Historical Jewish Press (JPress) of the NLI & TAU
הארץ, 24.07.1959, page 10

יהודה רצהבי

עקבות שירת ספרד ביצירתו של ביאליק

ליצירתו הפקודית בשירה ובסיר־זה של ביאליק נתלוו עבודות כיצוס והקוקים בשלשה מקצועותו: בהל־מה, באגדה ובשירה. במלאכת כי־נוס זו ביקש המשורר, יחד עם ש־מרתו רבניצקי, להנחיל לעם, בכלים מסמיים, לפי שעם הדור והתקופה, נכסי צאן ברזל אתקופה זהרה של האומה, ואכן — לא לשוא היה עם־לו. משנת סדר זרעים, בניקודו וב־פירושו, קיבבה רבים סבני הדור לליפוד הבנה וסלקה את הדרך לא־הדורה העסמית הספורתית של ה־שירה. מהצאה „מופד ביאליק" ש־אינה אלא המשכו של הספעל שה־חל בן ביאליק, ספר האגדה, גולת הכותרת בפלאכת הכיוסו של הפ־שורר. הפך ספר עם בפיוא מובנה של הפלח, בתרבותם של בני דורנו פסלא בה־ה אותה מונקצים שפו־לא „עין יעקב" בתרבותם של בני הדור חישן, אח כיוסו שירתם של ר' שלמה אבן גבירול וי' משה אבן עזרא. אן הארגיות שבמשורר ספרד, קובע ברכה לעצמו בתוך שירת ספרד: הצד השוה בעבודות אלו אי־לכולן הוה הה: ברב בו בעם, ב־יצירתו של המשורר והיא לא גם־לטה מהשפעתן. כך דרכה של תר־בות: יצירת היחיד בתוחה ונעקת ה־יצירה הנם בעבר והיא חוזרת וגב־שית מקור. השפעה לדורות הבאים, מאמרו „חלכה ואגדה". שמותר כתר־בתו אל אחר פיודוע הפשנה ובכר־נוס האגדה, הוא מרי עיטוקו בשני מקצועות אלה. שירו „אל האגדת־ה" הוא שיר הלל והיסמון ליצירת קדר מים ה. המסר „ויהי היום" שלתוכי כיוס ביאליק ליב אגדות על דוד ושלמה, בעיבוד ספרותי חדש, אין תוצאה ישירה של מפעל ספר „אה־גדה".

שירת ספרד

עד כאן לגבי המשפה והאגדה. מה הדין לגבי שירת ספרד? האם היא הגיתה ירושום ביצירת המשורר? קודם שנדון בסרטי השפעה מן הד־דין לצייר, שגם בחקר שירת־ספרד הגתה את המשורר אותו קו שהיה לו לעינים באגדה ובמשנה. ביפוי היה חקר השירה הספרדית נחלתם של חכמי ישראל שבמערב ואלה מ־חוקים היו מן הזיעדה העברית ש־תשתחתה בסורות ארוזות. מתקריאים שנכתבו בלשונות לעז ולקו ביובש מדעי לא נתעכלו על ידי סופרי יש־ראל, וכל שכן שלא היו לחם הדים ביצירת ההוות. המחקר והמסורת נש־ארו שני תחומים נפרדים, ללא סגע וללא זיקה. ביקש ביאליק לתעתף את שירת ספרד משדה המדע ול־שתיה בגולת הספרות. הוא הפסיק לבוחה של שירת ימי הבינים לבשם מרחוק גם את יצירת הזהר־ה (ראה הקדמתו לשירי אבן גבירול). וכאן צפון המניע שדחפו לכתוב ע־מוצות־שיריהם של שנים מסוני מ־שוררי ספרד מתוך ספרי דשוט. כת ב־יד ודפי גנוזה עם כל הסודה ה־הפכל הכרוכים בעבודה מסוג זה. ולא רק לסופרי ישראל ולחמון חשם דאג המשורר אלא גם לבני הנעורים. באנתולוגיה „שירת ישראל" (קר־קוב, תרס"ו), שהוא חילקוט הראשון מסוגו לשירה הספרדית, הגיש ביאי־ליק, יחד עם רבניצקי וש. בן־ציון, את מבחר שיריהם של משוררי ספרד בצירוף הוקדותיהם.

תרגום אדירי משוררי ריה"ל

אם בעבודת הכין המשורר מחדר־רה מוגמת ומסורשת של שירי הי־רמב"ע ובן־הבי"ג ואנתולוגיה לסבי־חר שירת ספרד. הנה: באדירת תרי־גם מספר שרים ליה"ל, שנכלל בהוקפן שירי האדירים, ולפי עדותו. באחת מאגרותיו, הכין תרגומים דו־מים גם לכמה משיריהם של אבן גבירול ואבן עזרא. אע"פ שתרגומים אלה לא נדפסו ולא נמצאו בעזבו־נו של המשורר. השפיעם ליה"ל ד־שתיבנם ובעבד הם אדבעה שירי צ־יון נבחרים — בכללם „ציון הלא תשאלי" — שבהם פתנה המשורר

רישום מאת ש. עובדיהו

את נגונעיו הנעים לציון ומתאר אם מסעו לא"י בים. שירים אלה עובדו בצורת שיריים, ונוסף לקנין הסס־רות שהנחילו לעם וראי שהיתה להם השפעה ניכרת בשיפות התודעה הציונית של בני דור תחתיה.

מגירת אש ופחר מלכות

דמויותיהם של אבן גבירול וביא־ליק מעוררות בקוים משותפים: ל־שניהם גורל חיים אחד — יתומת, עוני וסבל בתקופת הילדות, וש־ניהם נאנוי שירה — איש אש בודרו. לא מקרה הוא שביאליק ע־סל על עצמו גאולת מורשתו הרו־חנית הזו מן הגיבור. המשורר־האוטלל, והוא הדין לגבי יצירתם. שירי חזום של ביאליק, ובדומה ל־הם שירי ההתאמרות שבו אבן גבי־דמין: „מגילת הגיבור" לביאליק ו־„כתר מלכות" לרה"ב. אמנם ב־דל המרחק בין השתיים אן טובבת

ש. עובדיהו

ארץ ולדרים עליה ומחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית". הדמיון אי־פוא בין „על אילת השחר" לבין ה־אמור" הוא בתוכן המשותף. הוא לא נפדר כאן מסבע רעיון ספר־ד' בתיאור השחר המגרש את חש־כת הלילה שר המשורר:

„וַיַּשֶּׁה פְנֵי הַבֹּקֶר וַיַּשְׁלִיכֵהוּ
וְאֵפֶסוּ נְרוּחָיו. הֵיכָנָה כּוֹכְבֵי נִשְׁפוֹ
שָׁרוּ.

„פני הבוקר" כציור לשחור ש־שער וקאלי־פות הלילה אינו אלא ב־קול מבמחבר המסורסם של אבן עז־רא. שבו הוא מקונן על השיבה ה־פושטת ראשונו וגובהרת על שחור שערו:

שֵׂעָר רֹאשׁ הָפַךְ לָבָן
עֵין עַן אֶקְרָא: רֹאשׁ. רֹאשׁי!
הִנֵּה דֶּלֶק אַחֲרֵי לָבָן
רַץ וְעָבַר אֶת הַבֹּקֶר

(ראב"ע — כתנא. ח"א, 20)

ורה"ל, באחד משיריו האחבה שלו. מיזג לאחדים את שחור הסער וחש־כת הלילה. וכך הוא פרגם לחשוקתה מדה.

על הקופסות, גדולות הבוראא ואפסות תאוה; ווו — על חזרתו המקדש ועל גורל ישראל בעמים. ואעפ"כ אין להתעלם מן הקנקורות המשותפות: בצורה — שתיהן פרוות לייהיה. ב־תוכן — מזיגה נפלאה של מוטיבים אינדיבידואליים וכללייים. ב.„מגילת מלכות" — חדלון המשורר, האדום בכלל, לגבי הבוראא: ב.„מגילת האש" — אומה בגלותה ישוורר בלבבי חיי: בשתיהן הגידתי הוא המציאה. לבה ויעקרה של היצירה, כאן עי־מה בחיר היצורים את שיחו לפני בוראו, וכאן משביע „העלם בחיר הנעימים" באזני דמות הנשמה הנשמה בפים אם וידיו האהבה שלו.

יש גם עדות בצורה לזיקתה של „מגילת האש" ל„כתר מלכות": אבן גבירול בנאו לחאר אם מנוסח. תשוא של האנוש־החוגה מפני אלהים. אמר מלוא כל הארץ כבודו, מחנו הוא אלוהים: „לכן אם תקשילו לך אויתי, ואם תבקש לעזוגו אברה מפך אליך, ואתכחש מתפחד בגלגל" (שי־רי קודש לחרפ"ב, מחדורת ביאי־ליק־רבניצקי, עמ' 76). אף ב.„מגי־לת האש" שופך העלם את לבו לפ־ני הגלמה: „אני באלוהי עלוהים שרוצה אליך נפשי מעמעמי חיי כל חיפים, ובבבבות שבילים נלפים ונעלקלים ברחם ספך אליך"... (שירי ביאליק, מחדר דביר תרי"ח, עמ' ש"ז).

„אלוף בצלות", „חמחברת"

פסל יצירות ביאליק נוכרה החוש־עת הספרדית מיוחד בהשפעה. „אלוף בצלות ואלוף שום". שתמחבר הגדי־רה ב.„בריחה שפפת בהרחיים". כאן נעשה נסיון מצד המשורר לחדש את „המחברת" העברית (צורה ספרותית שאולה מן ה„מקאמה" הערבית), שבבשה לה מקום נכבד בספרותנו המשך כארבע מאות שנה, החל ב־שלמה אבן בקבל, מבני דורו של ה־ריה"ל, וכלה בהכיריה אלבאחרי, פי שורר תימני בן המאה הט"ז. הי־מחברת היא סוג ספרותי מעשיע ומבדר. נושאיה לרוב הם: ספורים, משלים, תיאורי מסעות, חידות הם אצעוגי לשון. גיבורי „המחברת" הם דרך כלל שנים: גבור ראשי — „חר־מתקן מסבעו, איש ערמה וחתכנים המפליא לעשות בפליוותיו ותעלו־לין. ואין בריח הכוכלה להתחרות עמו בפיוטותיו, גבור־משנה — „חבל־וה את הגבור הראשי בנדודיו, ומש־שה כאיש הבינים בינו לבין קהל מעריציו. מצד צורתה כתובה „ה־מחברת" בפרוזה מליצית חרוזה בה לשון מקוחצחת ומלונשת. ולעתים משולב בה שיר שתכנו הוא חלק אינגוראלי מן תפלילה של „המח־ברת". „אלוף בצלות" מפלא את רוב התנאים של „המחברת". ספוקיה צוקים בדשוט של חרוזים. תכנה קל ומשעשע. אמנם גבורים שניים הם אך מצד היחס ההדדי, שניהם שוחים ושקולים זה כנגד זה. מצד אחד הם שני הישוכים: האחד מצליח ה־לא־רצלה, ואלוף בצלות חוזר מ־אי הסלאים עם שק מלא אחד אר־כמכוני זהב. ואילו אלוף שום שב בבשת פנים באמתחת מלאת בצלים. נימת הסיום של „אלוף בצ־לות" שונה והיא גם המאפילה על ה־מחברת המסיים דרך כלל בהרוצת נצחון על הגבור הראשי ובהתפעלות נלהבת על קהל שומעיו. מבחינה זו תואמת בדיוק „אלוף בצלות" ל„מח־ברת" במיוחדה הראשונה בלבד. בעקב זאת נחלקו חוקרי שירת ספרד: יש המכלים את „אלוף בצלות" ל־ספרות „המחברת", ויש שאינם מר־נים אותה על ספרות זו.

„על אילת השחר"

יצירה עלישית המצוינת בהש־פעה הספרדית הוא השיר „על אילת השחר" — שירת השחר המאיר. זה שפס העולה והבריאה המתחדשת. בראש שיר זה קבע המשורר כוון־רת: „מאורה" לי כידוע סוג פיוטים, ש־נתיחדו לברכת „יוצר המאורות" בתפילת שחרית. כמו הברכה אף הם מספרים את שבח הבוראא „המאיר ל־

ל„מגילת מתאר ביאליק ב„מגילת האש" את שער ראש גזרו של הנזיר הצעיר: „ואראם פתאום את קוצותי במים כי גדלו מרע וכי כבדו. וזן תלוויות ומאפילות עלי כוילון שם נחשים שחורים וזוממות לנשפי כ־קרקע הנחל — ואקפתן מסמוקי־ם אקדיש לם תלתלי לסמים". (שירי ביאליק, שם, עמ' שם). בשיר „עי־ניה" משתמש המשורר בציור זה אלא שכאן תעתיק אותו מן החל־תלים לעיניים:

שֵׁנֵי צְפָעוֹנִים, פְּתָנִים שְׁחוֹרִים
אֶרְאֶה בְּקָעוּ, נָחוּ
מֵעֵינֶיהָ אֶל לְבָבִי
יָרְדוּ אַף נָשְׁכוּ (שם עמ' יב־יג).

הנה הוראינו לדעת כי שירת ביא־ליק לא נוקתה מתשפעת השירה ה־ספרדית. ואעפ"כ. לעומת השפעת המקרא והמדרש — ואפילו שירת יל"ג — הרי השפעת הספרות ה־ספרדית מצומצמת. במידה שאינה הולמת את מעמדה וערכה. אח הסי־בה לכך יש לתלות בשני גורמים: א) השירה והסיום הספרדיים לא נמ־נו על הרבות־היסוד שינע המשורר בנעוריו בחדר ובישיבה (יש לזכור כי הסיום הספרדי לא כבש לעצמו מקום במחזור האשכנזי). והשפעתם היא התשפקות מאוחרת בספרות ה־ספרדית. ב) לשירה הספרדית, שצמ־ח אל אדמת נכר, ולרבים מנושאיה החילונים, הזורים לרוח ישראל, לא יחסה ביאליק חשיבות מרובה מצד ערכם הלאומי והאנושי (ראה הקדמ־תו ל„שירת ישראל"). במאמרו „שיר־תנו הצעירה" קובע ביאליק כי אל־הייהי ושמנאל הרגיש הי' בעל־יחודי־דים ויחודיים; ואילו בעלי הכשרון הגאוני — אבן גבירול, הרמב"ם ו־ריה"ל — כינסו את רוחם הגדולה בנושאי הדת ותלאות. בשל כל זה נקלטה שירת החול הספרדית בשולה הספרות. דומה שבתקופה זו הייתי ב־אחרונה. גם שהמעקתו והיתרה ב־שירת ספרד, ריכז המשורר את פשי־סטו עליה.

בזמנו קבל ביאליק על המחיצה שהצצה בין „הכסא ישראל" שב־מערב לבין „ספרות ישראל" שבמז־רח. כימי יצר אחד בלבד חלפו מ־אז. ולהוותנו שני המרכזים גם יחד נכרתו ואינם. הכסא ישראל והספ־רות העברית שתולות עתה בקרקע המולדת אל עדיין לא ניכרים סימ־ני המראה הדדית ביניהן. אם יצירת ביאליק נתבשמה כלשהו מספרות ספרד הרי ביצירת בנים לדורו לא דבק מאומה מריחה. ועדיין משאלתו של המשורר להתבשמות יצירת הל־תקופה משירת ספרד בעקומה ל־מדה.

ב) בשיריו האהבה מדמים המשור־רים העברים את לחייה האדומות של הרעיה לשושנים ואת חלליה הבאשה לנרדים ולבחים השומרים־ם על גן השושנים, מעיני המחשיקים. משוררי ישראל הוסיפו לדימוי־ו את הכרובים שחוצבו לשמור על גן הנעדן ועל עץ החיים (עיין „תר־ה משירה" לילין, עמ' 178). ר' משה ביאליק, בן עזרא אחיו המחשוקה:

גַּן שׁוֹשַׁן עֲלֵי לְחָיוֹ וְהִקְשִׁיר
לִשְׁמֹרוֹ הַנִּמְשָׁכִים הַשָּׁרִים (שם, שם)